

Janina Szubstarska

Zróżnicowanie płac według działów gospodarki uspołecznionej PRL w latach 1960-1983

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 20, 379-396

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

Vol. XX, 22

SECTIO H

1986

Zakład Nauk o Pracy
Wydziału Ekonomicznego UMCS

Janina SZUBSTARSKA

**Zróżnicowanie płac według działów gospodarki uspołecznionej PRL
w latach 1960—1983**

Дифференциация заработной платы по отраслям обобщественного сектора
народного хозяйства ПНР в годы 1960—1983

Wage Differentiation According to Sectors of Socialized Economy of
Polish People's Republic in the Years 1960—1983

W czasopiśmiennictwie ekonomicznym dość szeroko rozpowszechniony jest pogląd, iż problematyka płacowa, pomimo jej ogromnej wagi, jest najslabiej opracowanym aspektem reformy gospodarczej¹. W przedstawionym opracowaniu poruszony został jeden z elementów tej problematyki, jakim jest zróżnicowanie płac.

Różnicowanie poziomów płac, czyli kształtowanie właściwych relacji płac, jest ważnym zadaniem polityki płac. Szczególne znaczenie ma stymulująca funkcja rozpiętości płac, wywierająca różnokierunkowy wpływ na motywacje do pracy. Jeżeli rozpiętość ta wynika ze społecznie uznanych kryteriów różnicowania płac, wówczas mobilizuje do pracy dobrej i wydajnej. Jeżeli natomiast jest ona rezultatem czynników przypadkowych, nie związanych z pracą, wówczas wpływa negatywnie na postawy pracowników². Prawidłowa polityka płac musi się więc opierać na powszechnym przestrzeganiu zasady wynagradzania według ilości i jakości pracy, zasady znajdującej odzwierciedlenie w Konstytucji PRL i ustawodawstwie pracy.

Najszerzej podawana informacja o zróżnicowaniu płac w Polsce dotyczy zróżnicowania międzydziałowego, jednakże zmiany w klasyfikacji

¹ Por. Z. Jacukowicz: *Płace w warunkach samodzielności przedsiębiorstw*. „Polityka Społeczna” 1982, nr 1/2, s. 7.

² M. Kabaj: *System motywacji i płac w reformie gospodarczej*. Warszawa 1984, s. 129.

gospodarki narodowej, niejednorodny układ danych o poziomie płac, jak również ramy objętościowe tego opracowania utrudniają przeprowadzenie dokładnych i szerokich porównań w tym zakresie³.

Celem niniejszego opracowania jest: 1) określenie różnic w poziomie płac w poszczególnych działach gospodarki narodowej w latach 1960—1983, 2) ustosunkowanie się do głównych przyczyn tych różnic, 3) podjęcie próby sformułowania wstępnych wniosków dla perspektywicznej polityki różnicowania płac.

Zróżnicowanie płac według działów gospodarki jest syntetyczną miarą pozycji płacowej poszczególnych działów, a pośrednio także grup zawodowych, miarą atrakcyjności tych działów dla pracujących i poszukujących pracy. Szczególnie ważną rolę odgrywają zmiany relatywnej pozycji danego działu w ogólnej hierarchii płac⁴. Zmiany te wynikają ze zróżnicowanego tempa wzrostu płac i mają różnorodne następstwa społeczne i psychologiczne. Do oceny zróżnicowania wynagrodzeń według działów gospodarki narodowej oraz zmian w hierarchii płacowej zastosowano analizę porównawczą poziomu wynagrodzeń oraz wskaźników obrazujących stosunek przeciętnej płacy w poszczególnych działach do przeciętnej płacy w gospodarce społecznej. Wykorzystano także jedną z najbardziej rozpowszechnionych metod badania rozpiętości płac, jaką jest analiza rozkładu płac według grup decylowych.

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 1, przeciętne płace nominalne w gospodarce społecznej w latach 1960—1983 wzrosły ponad dziewięciokrotnie. Tempo ich wzrostu było znacznie zróżnicowane w poszczególnych działach, co powodowało zmianę ich pozycji płacowej, a w konsekwencji także zmianę pozycji płacowej różnych grup zawodowych. Wyniki analizy porównawczej przedstawione na ryc. 1 wskazują, iż hierarchia płac w badanym okresie nie była jednolita. Stosunkowo najmniejsze zmiany miały miejsce w latach 1960—1970, kiedy to działami o najwyższych płacach były nauka i rozwój techniki, a dalej budownictwo, przemysł oraz transport i łączność. W roku 1980 hierarchia wymienionych działów produkcji materialnej nie zmieniła się, ale przesunięciu na czwartą pozycję uległ dział nauka i rozwój techniki. W roku 1983 nastąpiło dalsze przesunięcie tego działu na pozycję szóstą.

W całym badanym okresie działem gospodarki narodowej o relatywnie wysokim poziomie płac przeciętnych było budownictwo. Stan ten miał miejsce od roku 1960 do 1981. W roku 1960 płace w tym dziale były o 17% wyższe od przeciętnych w gospodarce. W roku 1970 różnica

³ M.in. od 1.01.1976 r. wprowadzono zmiany w klasyfikacji gospodarki narodowej, a od 1.01.1977 r. zmieniła się klasyfikacja funduszu płac. Rocznik Statystyczny 1978, Warszawa 1978, s. 82.

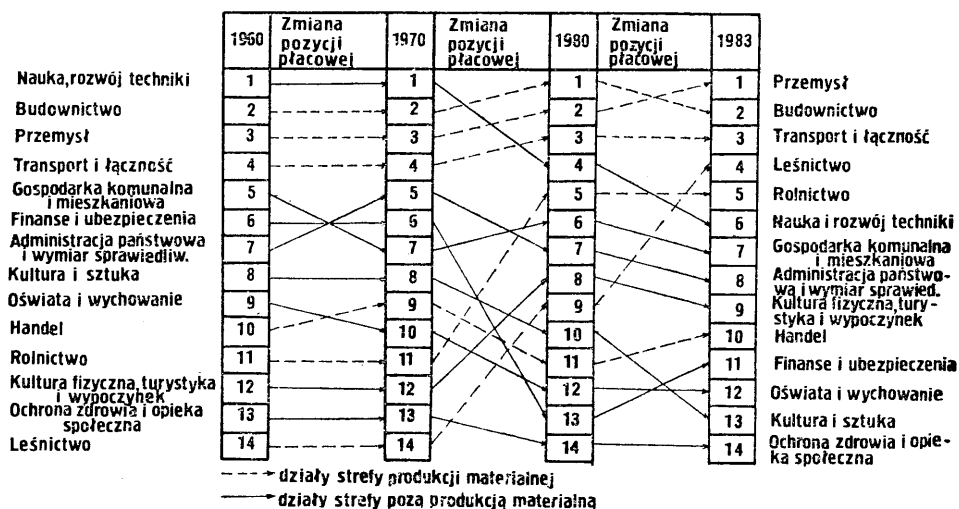
⁴ K a b a j: *op. cit.*, s. 134.

Tab. 1. Przeciętne płace miesięczne netto w gospodarce uspołecznionej w latach 1960—1983 (w zł) ^a
 Avrage monthly net wages in socialized economy in 1960—1983 (in zł)

Działy gospodarki narodowej	1960	1970	1975	1978	1980	1981	1982	1983
Ogółem	1560	2235	3913	4887	6040	7689	11631	14475
w tym:								
Przemysł	1708	2389	4174	5233	6536	8321	12936	16552
Budownictwo	1831	2675	4696	5586	6784	8512	12226	15627
Rolnictwo	1267	1867	3779	5026	6052	8288	12145	14226
Leśnictwo	1125	1622	3286	4163	5071	7021	11941	11921
Transport i łączność	1498	2281	3976	5057	6425	8065	11198	14234
Handel	1329	1944	3293	4042	4962	6740	20229	13922
Gospodarka komunalna			3795	4921	6194	7666	10999	79151
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne	1473	2142	3242	4332	5331	6710	9668	12233
Nauka i rozwój techniki	1646	2718	4198	5539	6362	7603	10312	12158
Oświata i wychowanie	1376	1933	3052	3885	4885	6085	9306	13940
Kultura i sztuka	1447	2126	3361	4164	5065	6183	9240	16701
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	1239	1735	3122	3615	4760	6023	9688	
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek		1782	3129	4178	5079	6201	9296	
Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	1458	2243	3856	4898	5708	7060	10507	12156
Finanse i ubezpieczenia	1471	2200	3141	3850	4801	6240	9201	11312

^a od 1975 r. z nagrodami z zakładowego funduszu nagród

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Rocznika Statystycznego GUS 1978, s. 86 oraz Rocznika Statystycznego GUS 1984, s. 155.

Ryc. 1. Klasyfikacja działów gospodarki narodowej wg poziomu płac przeciętnych
 Classification of department of national economy acc. to the level of average wages

Źródło: Opracowanie własne wg wzoru zaczerpniętego z opracowania M. Kabaj: System motywacji i płac..., op. cit., s. 135.

ta zwiększyła się do 20⁰%, a następnie zaczęła maleć, osiągając w roku 1981 przewagę wynoszącą 11⁰% (tab. 2). Od roku 1982 działem o najwyższych płacach stał się przemysł. W latach 1960—1981 płace w tym dziale były wyższe o 7—9⁰% od średniej płacy w gospodarce narodowej, w roku 1982 wzrost ten wyniósł 12⁰%, a w 1983 aż 14⁰%.

Innym faktem, wymagającym podkreślenia, jest znaczny wzrost płac w rolnictwie i leśnictwie. W latach sześćdziesiątych płaca w rolnictwie uspołecznionym kształtowała się na poziomie 0,81—0,84 płacy średniej w gospodarce, a w leśnictwie — 0,72—0,73 tej płacy. W latach 1978—1982 płace w rolnictwie osiągały wyższy poziom niż przeciętne w gospodarce, przy czym największa, bo ośmioprocentowa rozpiętość odnotowana została w roku 1982, zaś w 1983 nastąpił spadek omawianego wskaźnika do poziomu 0,96. Dla leśnictwa natomiast najkorzystniejszy z punktu widzenia relacji płac był rok 1982 (tab. 2).

W transporcie i łączności średnie płace w latach 1970—1981 były o 2—6⁰% wyższe od przeciętnych w gospodarce, ale w ostatnich dwu latach okresu objętego analizą zaobserwowano ich spadek do poziomu 96—98⁰% płac średnich w gospodarce uspołecznionej.

Najniższe przeciętne płace w sferze produkcji materialnej występują w handlu i w stosunku do przeciętnych płac w gospodarce narodowej stanowią one 82—88⁰%.

Tab. 2. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w działach gospodarki narodowej w stosunku do przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce uspołecznionej w latach 1975—1983
Average monthly wages in departments of national economy in relation to the average wages in socialized economy in 1975—1983

Działy gospodarki narodowej	1960	1970	1975	1978	1980	1981	1982	1983
Ogółem	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
w tym:								
Przemysł	1,09	1,07	1,07	1,07	1,08	1,08	1,12	1,14
Budownictwo	1,17	1,20	1,20	1,14	1,12	1,11	1,05	1,08
Rolnictwo	0,81	0,84	0,97	1,03	1,00	1,08	1,06	0,96
Leśnictwo	0,72	0,78	0,84	0,84	0,84	0,91	1,03	0,98
Transport i łączność	0,96	1,02	1,02	1,03	1,06	1,05	0,96	0,98
Handel	0,85	0,87	0,84	0,83	0,82	0,88	0,87	0,84
Gospodarka komunalna			0,97	1,01	1,03	1,00	0,95	0,96
Gospodarka mieszkaniowa oraz niematerialne usługi komunalne	0,94	0,96	0,83	0,89	0,88	0,87	0,83	0,84
Nauka i rozwój techniki	1,18	1,22	1,11	1,13	1,05	0,99	0,89	0,95
Oświata i wychowanie	0,88	0,86	0,78	0,79	0,81	0,79	0,80	0,79
Kultura i sztuka	0,92	0,95	0,86	0,85	0,84	0,80	0,79	0,78
Ochrona zdrowia i opieka społeczna		0,78	0,80	0,74	0,79	0,78	0,83	0,72
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	0,79	0,80	0,80	0,85	0,84	0,81	0,80	0,85
Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	0,93	1,00	0,99	1,00	0,95	0,92	0,90	0,91
Finanse i ubezpieczenia	0,94	0,98	0,80	0,79	0,79	0,81	0,79	0,82

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych tabeli 1.

Sfera poza produkcją materialną charakteryzuje się znacznie niższymi płacami niż sfera produkcji materialnej. Generalnie w roku 1975 płace pracowników tej sfery były średnio o 15⁰/o niższe od przeciętnych w gospodarce, w latach 1981—1982 różnica ta wynosiła 18⁰/o, a w 1983 roku zwiększyła się do 20⁰/o. W porównaniu z przemysłem, który w ostatnich latach znajduje się na czołowej pozycji pod względem płac, różnica ta sięga aż 34⁰/o, czyli kwotowo nieznacznie przekracza 1/3 przeciętnej płacy krajowej w gospodarce uspołecznionej. Od roku 1981 poziom płac w żadnym z działów sfery poza produkcją materialną nie był już wyższy od przeciętnej płacy w gospodarce narodowej. W latach 1975—1980 wyjątek w tym względzie stanowiła nauka i rozwój techniki z płacami wyższymi o 5—13⁰/o w porównaniu ze średnią płacą w gospodarce.

W latach sześćdziesiątych relatywnie najniższe płace w sferze produkcji materialnej występowały w leśnictwie, a w sferze poza produkcją materialną w ochronie zdrowia, opiece społecznej i kulturze fizycznej. W latach siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych najniższe płace w pierwszej z wymienionych sfer występowały w handlu, w drugiej zaś — nadal w ochronie zdrowia i opiece społecznej. Po roku 1980 w podobnej sytuacji znalazły się dwa inne działy pozaprodukcyjne, tj. oświata i wychowanie oraz kultura i sztuka.

W rezultacie omówionych wyżej zmian w roku 1983 najwyższe płace uzyskało 5 działów sfery produkcji materialnej. Pozostałe pozycje w hierarchii płacowej — z wyjątkiem handlu na dziesiątym miejscu — zajęły działy sfery poza produkcją materialną.

Podstawą dotychczasowych analiz były średnie płace w poszczególnych działach gospodarki. Porównania oparte na płacach średnich są dużym uproszczeniem chociażby z tego względu, że nie uwzględnia się w nich odmiennej struktury zatrudnienia w poszczególnych działach. Ponadto dane te nie przedstawiają rzeczywistego zróżnicowania płac w Polsce. Średnia płaca jest wielkością abstrakcyjną. Jej wysoki poziom w określonym dziale oznacza, że zatrudnionych jest więcej pracowników otrzymujących wysokie płace i mniej — otrzymujących płace niskie. Aby więc mówić o rzeczywistym zróżnicowaniu płac, należy się posłużyć danymi statystycznymi o rozkładach płac⁵ (tab. 3).

Jakie jest zróżnicowanie płac w działach o relatywnie wysokich i relatywnie niskich wynagrodzeniach? Pomimo dużego zróżnicowania płac mierzonego w zł pomiędzy najniższym i najwyższym przedziałem w tabeli 3 zauważyć można wyraźne zjawisko koncentracji płac, a nawet ich małego zróżnicowania dla pewnych grup, np.:

- 1) w ochronie zdrowia i opiece społecznej aż 77⁰/o pracowników otrzy-

⁵ W. Krencik: *Zróżnicowanie i rozpiętości płac*. „Życie Gospodarcze” 1982, nr 5, s. 8.

Tab. 3. Pracownicy pełnozatrudnieni w gospodarce uspołecznionej według wysokości wynagrodzenia miesięcznego za wrzesień 1983 r.
Full-time workers in socialized economy acc. to monthly wages for September 1983

Wyszczególnienie	Zatrudnieni — w odsetkach — według wynagrodzenia w zł										
	6000 i mniej	6001— —8000	8001— —10000	10001— —12000	12001— —14000	14001— —16000	16001— —20000	20001— —24000	24001— —28000	28001— —30000	30001 i więcej
Ogółem	1,6	7,8	14,3	18,2	17,6	13,7	15,2	6,0	2,5	0,7	2,4
w tym:											
Przemysł	0,8	3,1	8,7	15,8	16,7	16,0	18,6	7,9	4,0	1,4	5,0
Budownictwo	0,9	3,9	8,8	14,6	17,4	16,0	21,2	9,5	3,9	1,1	2,7
Rolnictwo	2,6	6,5	14,1	18,8	18,2	14,5	16,8	6,1	1,8	0,3	0,3
Leśnictwo	2,7	5,7	11,8	18,0	19,7	16,1	16,9	5,6	2,1	0,5	0,9
Transport i łączność	0,8	4,5	12,9	20,6	20,7	15,1	16,3	6,6	2,0	0,3	0,2
Handel wewnętrzny	1,6	9,8	23,4	26,0	17,7	9,9	8,0	2,6	0,8	0,1	0,1
Gospodarka komunalna	0,9	5,4	13,8	20,5	19,6	14,5	15,4	6,4	2,5	0,5	0,5
Gospodarka mieszka- niowa i niemater. usługi komunalne	1,7	11,7	19,3	21,2	17,9	11,1	11,2	3,9	1,4	0,3	0,3
Nauka i rozwój techniki	0,5	4,9	13,2	21,9	21,9	16,2	15,5	4,6	1,0	0,1	0,2
Oświata i wychowanie	4,6	23,3	19,5	16,1	13,0	9,6	10,5	2,9	0,4	0,1	0,0
Kultura i sztuka	6,6	22,9	25,5	21,2	13,3	6,2	3,3	0,8	0,2	—	0,0
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	1,7	21,4	33,7	21,9	10,1	5,5	4,0	1,1	0,4	0,1	0,1
Kultura fizyczna, tu- rystyka i wypoczynek	3,8	11,4	21,1	23,0	15,2	9,5	9,3	3,4	1,5	0,7	1,1
Administracja pań- stwowa i wymiar sprawiedliwości	2,2	9,5	16,6	10,4	18,3	12,7	13,2	4,8	1,0	0,5	0,8
Finanse i ubezpieczenia	1,9	9,0	20,1	21,6	20,8	14,1	10,2	2,1	0,2	0,0	—

Źródło: Rocznik Statystyczny 1984, GUS, Warszawa 1984, s. 157.

muje wynagrodzenia w granicach 6—12 tys. zł, a w dziale kultura i sztuka zarobki w tych samych granicach pobiera prawie 70% pracowników;

2) w przemyśle 69%, a w budownictwie prawie 70% zatrudnionych znajduje się w przedziale płac 10—20 tys. zł miesięcznie.

Zarobki stosunkowo wysokie, tj. powyżej 24 tys. zł, pobiera tylko 0,5% pracowników oświaty i wychowania, 0,2% pracowników kultury i sztuki i 0,6% pracowników ochrony zdrowia i opieki społecznej, ale aż 9,4% pracowników przemysłu i aż 7,7% pracowników budownictwa. Świadczy to o znacznych różnicach w poziomach płac między działami. Rzeczywistej rozpiętości płac w poszczególnych działach nie można jednak określić, gdyż przedziały pierwszy i ostatni są otwarte.

Na uwagę zasługuje jeszcze jeden fakt, związany z zagadnieniem relacji płac. Płacę do 6 tys. zł pobierało w roku 1983 tylko 1,6% ogółu zatrudnionych. W roku tym obowiązywała najniższa płaca zasadnicza wynosząca 3200 zł i najniższe łączne wynagrodzenie za pełny miesięczny wymiar czasu pracy, wynoszące 5400 zł⁶. Według Z. Jacukowicz w praktyce innych krajów, przy prawidłowo ustalonym poziomie płacy minimalnej, pobiera ją co najmniej 10% zatrudnionych⁷. W warunkach naszej gospodarki, w działach o relatywnie wysokich płacach, płaca minimalna jest kategorią prawie martwą. Ponadto niski jej poziom jest przyczyną wielu negatywnych zjawisk w polityce płac zakładów pracy. Zaszeregowanie pracowników zaczyna się od 4—5 kategorii (a nie od pierwszej), wzrasta także liczba i wielkość różnych składników wynagrodzenia, które podwyższają łączną płacę.

Do ustalenia zróżnicowania płac niskich i wysokich w poszczególnych działach oraz zmian i tendencji w tym zakresie można wykorzystać dane o poziomie płac według grup decylowych. Grupa decylowa jest to 1/10 część zbiorowości zatrudnionych uszeregowanej według wysokości wynagrodzenia od najniższego do najwyższego. Wielkości oddzielające poszczególne grupy decylowe nazywa się decylami. W dalszej analizie uwzględniono wartość I, V i IX decyla przyjmując, iż I decyl charakteryzuje umownie poziom płac pracowników o zarobkach niskich, V decyl — płace pracowników o zarobkach średnich, a IX decyl — płace pracowników o zarobkach wysokich. Decyl I jest to najwyższa wartość wynagrodzenia w zł, poniżej której zarabia 1/10 zatrudnionych, a powyżej tej wartości — 9/10, decyl V — odpowiednio: 5/10 i 5/10, a decyl IX — 9/10 i 1/10 zatrudnionych. Dla porównania zestawiono dane dotyczące pozio-

⁶ Uchwała 158 Rady Ministrów z 2 VIII 1982 r. w sprawie najniższych wynagrodzeń pracowników. Monitor Polski 1982, nr 19, poz. 164.

⁷ Z. Jacukowicz: *Problemy podwyższenia płacy minimalnej*. „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1985, nr 3, s. 3.

Tab. 4. Najwyższe płace netto w gospodarce uspołecznionej w grupach decylowych za miesiąc wrzesień 1970 r.
The lowest net wages in socialized economy in decil groups for September 1970

Wyszczególnienie	I decyl		V decyl		IX decyl		Rozpiętość płac				
	zł	wskaźnik ^a	zł	wskaźnik ^a	zł	wskaźnik ^a	V — I decyl w zł	IX — I decyl w zł	IX decyl I decyl	IX decyl Płaca minim.	I decyl Płaca minim.
Ogółem	1223	1,00	2097	1,00	3474	1,00	874	2251	2,84	4,09	1,44
w tym:											
Przemysł	1441	1,18	2291	1,09	3714	1,07	850	2273	2,58	4,37	1,70
Budownictwo	1474	1,21	2502	1,19	4353	1,25	1028	2879	2,95	5,12	1,73
Transport i łączność	1359	1,11	2151	1,03	3398	0,98	792	2039	2,50	4,00	1,60
Handel	1128	0,92	1769	0,84	2832	0,82	641	1704	2,51	3,33	1,33
Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	1246	1,01	2089	1,01	3369	0,97	843	2123	2,70	3,96	1,47
Oświata i wychowanie	952	0,78	1729	0,82	2813	0,81	777	1861	2,85	3,31	1,12
Ochrona zdrowia, opieka społeczna i kultura fizyczna	946	0,77	1527	0,73	2730	0,79	581	2,89	2,89	3,21	1,11

^a wartość decyla w poszczególnych działach do decyla w gospodarce uspołecznionej ogółem
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Rocznika Statystycznego 1974, GUS, Warszawa 1974, s. 168.

Tab. 5. Najwyższe wynagrodzenia miesięczne w grupach decylowych za miesiąc wrzesień 1983 r.
The highest wages in decil groups for September 1983

Wyszczególnienie	I decyl		V decyl		IX decyl		Rozpiętość płac				
	zł	wskaźnik ^a	zł	wskaźnik ^a	zł	wskaźnik ^a	V — I decyl w zł	IX — I decyl w zł	IX decyl / I decyl	IX decyl / płaca minim.	I decyl / płaca minim.
Ogółem gosp. uspoł. w tym:	8092	1,00	14342	1,00	20340	1,00	4783	12748	2,58	3,86	1,50
Przemysł	9518	1,18	14526	1,11	24309	1,17	4824	14791	2,55	4,50	1,76
Budownictwo	9291	1,15	12898	1,13	22744	1,09	5245	13463	2,45	4,21	1,72
Rolnictwo	8138	1,01	13198	1,00	19564	0,94	4690	11426	2,40	3,62	1,51
Leśnictwo	8304	1,03	13025	1,02	19694	0,95	4964	11390	2,37	3,65	1,54
Transport i łączność	8996	1,10	11194	1,01	16723	0,95	4129	10832	2,22	3,65	1,66
Handel wewnętrzny	7786	0,96	12912	0,86	16597	0,80	3348	8611	2,13	3,07	1,44
Gospodarka komunalna	8624	1,07	11641	1,00	16392	0,96	4288	11368	2,32	3,70	1,60
Gospodarka mieszkaniowa	7547	0,93	12307	0,90	16174	0,87	4034	10627	2,41	3,37	1,40
Nauka i rozwój techniki	8928	1,09	10318	0,99	16504	0,89	3979	9676	2,10	3,43	1,63
Oświata i wychowanie	6484	0,80	9614	0,80	17253	0,83	3334	10769	2,86	3,20	1,20
Kultura i sztuka	6342	0,78	9567	0,75	14145	0,68	3272	7693	2,23	2,62	1,17
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	7081	0,88	11155	0,75	14385	0,68	2486	7904	2,03	2,66	1,31
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	7294	0,90	12124	0,87	18128	0,87	3871	10944	2,49	3,36	1,35
Administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości	7744	0,96	11773	0,91	18903	0,92	4380	11165	2,44	3,50	1,43
Finanse i ubezpieczenia	7832	0,97	12876	0,91	16699	0,80	3641	8967	2,13	3,09	1,45

^a wartość decyla w poszczególnych działach w stosunku do decyla w gospodarce uspołecznionej ogółem
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Rocznika Statystycznego 1984, GUS, Warszawa 1984, s. 159.

mu płac dla I, V i IX decyla w roku 1970 i 1983 — tabela 4 i 5⁸. Dla wymienionego układu danych absolutnych obliczono wskaźniki zróznicowania płac, będące ilorazem określonego decyla w wybranym dziale gospodarki narodowej do wartości odpowiedniego decyla w gospodarce uspołecznionej ogółem. Ustalono też kwotową rozpiętość płac dla decyli V i I oraz IX i I, a także relację IX i I decyla, IX decyla i płacy minimalnej oraz I decyla i płacy minimalnej.

W roku 1970 obowiązywała płaca minimalna wynosząca 850 zł⁹. W stosunku do płacy średniej stanowiła ona 38%. Dla roku 1983 przyjęto poziom najniższego wynagrodzenia — 5400 zł. Wynagrodzenie to stanowiło 37,3% miesięcznej przeciętnej płacy w gospodarce uspołecznionej. Relacja płacy minimalnej do przeciętnej w porównywanych latach była więc zbliżona.

W odniesieniu do przedstawionego materiału statystycznego postawić można pytanie: czy porównanie płac w grupach decylowych potwierdza ustaloną wcześniej hierarchię płac?

Zarówno w roku 1970, jak i w 1983 największe zróznicowanie płac zaobserwowano dla I decyla, nieco mniejsze dla V i stosunkowo najmniejsze dla IX decyla. Wskaźniki zróznicowania dla I decyla w poszczególnych działach podane w tabelach 4 i 5 znacznie różnią się od wskaźników zróznicowania płac średnich dla tych samych działów gospodarki, podanych w tabeli 2. Dla IX decyla — z wyjątkiem budownictwa w roku 1970 i przemysłu w roku 1983 — różnice te są mniejsze. Jeśli chodzi o rozpiętość płac pomiędzy IX i I decylem, to w 1970 r. są one największe w budownictwie (2,95), ochronie zdrowia (2,89), oświacie i wychowaniu (2,85), a najniższe w transporcie i łączności (2,50). W roku 1983 rozpiętości te są największe w oświacie i wychowaniu (2,66) i przemyśle (2,55), a najniższe w ochronie zdrowia (2,03). Generalnie w całej gospodarce uspołecznionej relacja IX i I decyla uległa zmniejszeniu w 1983 roku w porównaniu z rokiem 1970. Analiza płac według grup decylowych potwierdza hierarchię działów gospodarki narodowej pod względem wysokości płac, ustaloną na podstawie płac średnich w poszczególnych działach.

Kolejnym zagadnieniem uwzględnionym w przeprowadzonej analizie są relacje I i IX decyla do płacy minimalnej. W roku 1970 I decyl sta-

⁸ Dane w Rocznikach Statystycznych, dotyczące płac w grupach decylowych dla 1970 r. nie są kompletne i przedstawione zostały w związku z tym w takim układzie, jak w tabeli 4.

⁹ J. Kordaszewski: *Formy płac*, Warszawa 1972, s. 26.

Od 1 XII 1970 r. minimalne wynagrodzenie wynosiło 1000 zł. Ponieważ dane w tabeli 4 dotyczą miesiąca września, przyjęto wówczas obowiązujący poziom płacy minimalnej.

nowił średnio w gospodarce uspołecznionej 1,40 płacy minimalnej, a w roku 1983 — 1,50 tej płacy, natomiast IX decyl odpowiednio w tych latach 4,09 i 3,86 tej płacy. Tak więc na przestrzeni analizowanego okresu rozpiętość pomiędzy płacą minimalną a najwyższą płacą dla 1/10 najniższej wynagradzanych zwiększyła się, natomiast rozpiętość pomiędzy płacą minimalną a najwyższą płacą dla 9/10 zatrudnionych uszeregowanych według wysokości wynagrodzenia (od najniższego do najwyższego) uległa zmniejszeniu. Mówiąc inaczej — rozpiętość płac pomiędzy I i IX decylem wynosiła średnio w gospodarce uspołecznionej w 1970 r. 2,65 płacy minimalnej, natomiast w roku 1983 — 2,36 płacy minimalnej¹⁰. Biorąc pod uwagę zbliżoną relację płacy minimalnej do przeciętnej w obu tych latach, wskaźniki te świadczą o zmniejszeniu rozpiętości płac. Rozpiętości te w poszczególnych działach gospodarki, mierzone wielokrotnością płacy minimalnej, również uległy znacznemu zmniejszeniu z wyjątkiem przemysłu — tabela 6. Nie trzeba podkreślać, że zbyt małe rozpiętości płac nie sprzyjają ich bodźcowej funkcji. Najbardziej widoczne zmniejszenie tych rozpiętości w sferze produkcji materialnej miało miejsce w budownictwie, a poza tą sferą — w ochronie zdrowia i opiece społecznej.

Tab. 6. Rozpiętości płac pomiędzy I i IX decylem mierzone wielokrotnością płacy minimalnej w 1970 i 1983 roku (gospodarka uspołeczniona)

The range of wages between the first and ninth decil measured by multiplicity of minimum wage in 1970 and 1983 (socialized economy)

Wyszczególnienie	1970	1983
Ogółem	2,65	2,34
Przemysł	2,67	2,74
Budownictwo	3,39	2,49
Transport i łączność	2,40	2,00
Handel ^a	2,00	1,63
Gospodarka komunalna	2,49	2,10
Gospodarka mieszkaniowa		1,97
Oświata i wychowanie	2,19	2,00
Ochrona zdrowia i opieka społeczna		1,35
Kultura fizyczna, turystyka i wypoczynek	2,10	2,01

^a w roku 1983 handel wewnętrzny

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych tabeli 4 i 5.

Jeśli chodzi o rozpiętości płac pomiędzy I i IX grupą decylową w obrębie poszczególnych działów, to w 1970 roku najwyższe rozpiętości wy-

¹⁰ W roku 1970: 4,09 minus 1,44, w roku 1983: 3,86 minus 1,50.

stępowały w budownictwie, a najniższe w handlu, ochronie zdrowia, opiece społecznej i kulturze fizycznej. W roku 1983 najwyższe rozpiętości stwierdzono w przemyśle, a najniższe — nadal w ochronie zdrowia i handlu. W obu porównywanych latach są to działy o najwyższych i najniższych płacach.

Istniejące zróżnicowanie płac między działami gospodarki zostało ukształtowane historycznie i jest wypadkową wielu czynników i uwarunkowań, wymagających dogłębnego i pracochłonnego badania. Jednakże główne uzasadnienie tych zróżnicowań tkwi w zasadach i mechanizmach ustalania poziomu płac podstawowych, premii, dodatków i innych elementów wynagrodzeń. Mówiąc o zasadach należy mieć na względzie dwie dość szerokie ich grupy. Pierwsza z nich związana była z przekładaniem na język praktyki gospodarczej mechanizmu podziału według pracy, druga natomiast grupa wynikała z preferencji społecznych w opłacaniu pracy wybranych grup pracowników. W tworzeniu zasad obu tych grup wiodące i zasadnicze znaczenie miały ustalenia centralnej polityki płac. Polityka ta do momentu wprowadzenia reformy gospodarczej dostosowana była do scentralizowanego systemu zarządzania gospodarką narodową, który zrodził się w latach pięćdziesiątych i mimo wielu kolejnych reform nie uległ w zasadzie istotnym zmianom¹¹. Podstawowe decyzje dotyczące polityki płac w tym systemie należały do kompetencji Rady Ministrów, która ustalała:

- wielkość funduszu płac i jego podział między poszczególne resorty,
- stawki płac dla pracowników fizycznych i umysłowych wszystkich szczebli zarządzania,
- tabele płac,
- zasady taryfikacji i zaszeregowania,
- zasady premiowania, wysokość i rodzaje premii,
- rodzaj i wysokość dodatków, nagród i innych części wynagrodzenia¹².

Tak więc istniała możliwość oddziaływania na zróżnicowanie płac i w fazie tworzenia funduszy, i w fazie ich podziału.

Podstawowe decyzje dla Rady Ministrów w części dotyczącej metodologii planowania funduszu płac w skali gospodarki narodowej i jej ogniw przygotowywane były przez Komisję Planowania, natomiast w części dotyczącej zasad opłacania poszczególnych grup pracowników — przez Ministerstwo Pracy, Płac i Spraw Socjalnych. Wprowadzanie w życie uchwał Rady Ministrów w dziedzinie płac odbywało się w for-

¹¹ W. Krenck: *System kierowania polityką płac*. „Życie Gospodarcze” 1982, nr 6, s. 8.

¹² Ibid., s. 8.

mie układów zbiorowych pracy, zawieranych między właściwym ministrem i przewodniczącym branżowych związków zawodowych lub w formie protokołów dodatkowych do tych układów. Układy zbiorowe stanowiły podstawę prawną do ustalania warunków pracy i płac w określonej dziedzinie produkcji społecznej (jest ich ponad 100). W takich natomiast dziedzinach, jak administracja państwowa, sądownictwo, wojsko, szkolnictwo wszystkich szczebli, płace regulowane są bezpośrednio uchwałami Rady Ministrów¹³.

W sferze produkcji materialnej dyrekcje przedsiębiorstw jako najniższe ogniwo kierowania polityką płac miały za zadanie dostosować zasady i systemy płac do specyfiki warunków produkcji, mogły także wprowadzać w porozumieniu z samorządem robotniczym wewnętrzne regulaminy przyznawania premii, nagród, normowania pracy.

Elementem układów zbiorowych pracy o zasadniczym znaczeniu dla różnicowania płac według ilości i jakości pracy są tabele płac i taryfikatory kwalifikacyjne. W polskiej gospodarce dominują taryfikatory branżowe i ogólne dla zawodów wspólnych. Opracowane one zostały jeszcze w 1962 r. według metody wyceny pracy nie stosowanej już w innych krajach¹⁴. Wady obecnego systemu taryfowego są przedmiotem wielu opracowań¹⁵. Dla problemu kształtowania relacji płac istotne znaczenie ma ta ich wada, która polegała na odrębnej wycenie pracy w różnych działach i gałęziach gospodarki. W wyniku tego płace na tych samych stanowiskach i w tych samych zawodach różnią się wysokością w poszczególnych działach czy gałęziach. Dla poparcia tego stwierdzenia można przytoczyć dane statystyczne, dotyczące średnich płac pracowników administracyjno-biurowych w wybranych działach gospodarki narodowej — tabela 7.

W roku 1983 najniższy poziom płac miała administracja oświaty i wychowania (9136 zł), administracja pozostałych działów sfery pozaprodukcyjnej oraz administracja transportu i łączności, a najwyższy — administracja rolnictwa (14 512 zł), leśnictwa, budownictwa i przemysłu. Kwotowa rozpiętość pomiędzy podaną najwyższą a najniższą średnią wynosi ok. 5,4 tys. zł i jest jeszcze większa, gdy się uwzględni zróżnicowanie wewnątrz poszczególnych działów. Stosunkowo najłatwiej jest posłużyć się przykładem z przemysłu. Średnia płaca pracownika administracyjno-biurowego w przemyśle w 1983 r. wynosiła 13 614 zł, ale w przemy-

¹³ W. Krencik [w:] *Ekonomika pracy*. Pod redakcją A. Sajkiewicz, Warszawa 1981, s. 439—440.

¹⁴ E. Bohacz: *Może być tylko lepiej*. „Życie Gospodarcze” 1982, nr 23, s. 7.

¹⁵ Patrz: m.in.: Z. Czajka: *System taryfowy a reforma gospodarcza*. „Polityka Społeczna” 1981, nr 11/12, s. 11.

Tab. 7. Przeciętne wynagrodzenia miesięczne pracowników administracyjno-biurowych w wybranych działach gospodarki narodowej w latach 1978—1983

Average monthly wages of administrative-office workers in the selected departments of national economy in 1978—1983

Wyszczególnienie	1978	1980	1981	1982	1983
Wysokość płac w zł ^a					
Przemysł	4252	5163	6668	10602	13614
Budownictwo	4132	5082	6766	10369	13667
Rolnictwo	5438	6307	8952	13167	14512
Leśnictwo	3761	4535	6299	11462	14108
Transport i łączność	3877	4657	5947	9451	11968
Nauka i rozwój techniki ^b	4994	5669	7089	9263	12239
Oświata i wychowanie ^c	3417	4323	5350	7331	9136
Kultura i sztuka	4377	5247	6379	9053	11159
Wskaźniki zróżnicowania płac (oświata i wychowanie = 1,00)					
Przemysł	1,24	1,19	1,25	1,16	1,49
Budownictwo	1,21	1,18	1,26	1,41	1,50
Rolnictwo	1,59	1,46	1,67	1,80	1,59
Leśnictwo	1,10	1,05	1,18	1,56	1,54
Transport i łączność	1,13	1,08	1,11	1,29	1,31
Nauka i rozwój techniki	1,46	1,31	1,33	1,26	1,35
Oświata i wychowanie	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Kultura i sztuka	1,23	1,21	1,19	1,23	1,22

^a bez nagród z zakładowego funduszu nagród

^b pracownicy administracyjni

^c pracownicy ekonomiczni i administracyjni

Zródło: Opracowanie własne na podstawie danych Rocznika Statystycznego 1984, Warszawa 1984, s. 156—157.

ście węglowym — 19 605 zł¹⁶. Tak więc różnica pomiędzy tą płacą a średnią płacą pracownika administracji w oświacie i wychowaniu wynosi aż 10,5 tys. zł. Nie trzeba uzasadniać negatywnego wpływu tych zróżnicowań na wiele zjawisk, związanych z gospodarowaniem zasobami pracy.

Pomimo wahań na przestrzeni okresu objętego analizą hierarchia płac pracowników administracyjno-biurowych wykazuje pewną zgodność z hierarchią płac średnich dla wszystkich zatrudnionych w poszczególnych działach gospodarki. Dowodzi to faktu, że poziom płac i możliwości ich zróżnicowania są uwarunkowane pozycją płacową danego działu.

¹⁶ Rocznik Statystyczny 1984, Warszawa 1984, s. 225.

W ramach określonego działu czy gałęzi poziom płac pracowników różnych grup ustalany jest w relacji do płac na kluczowych stanowiskach pracy, a nie w relacji do trudności pracy.

Inny ważny czynnik, wpływający na zróżnicowanie płac, to system preferencji, będący wyrazem uzależnienia polityki płac od celów społeczno-gospodarczych w danym okresie. Przykładowo w latach pięćdziesiątych preferencje płacowe przyznawane były gałęziom i działom gospodarki bazowym dla uprzemysłowienia (przemysł paliwowo-energetyczny, hutnictwo, transport i budownictwo). W następnych okresach aż do początku lat siedemdziesiątych stworzono szereg preferencji dla pracy produkcyjnej, głównie robotników tej sfery, a w jej obszarze dla transportu, budownictwa i przemysłu (głównie paliwowo-energetycznego i ciężkiego)¹⁷. Słusznie stwierdza S. Borkowska, iż preferencje te zasadniczo zmieniły relacje płac, występujące w drugiej połowie lat czterdziestych, a jednocześnie zachowały trwałość po dzień dzisiejszy, chociaż zadania społeczno-gospodarcze, które je wywołały, zmieniły się w ciągu czterdziestolecia i dziś są zasadniczo różne. Preferencje te dały początek kształtowaniu relacji płac według dziedziny zatrudnienia, a nie według pracy¹⁸.

W konkluzji można stwierdzić, że relacje płac między działami gospodarki zostały ukształtowane historycznie i mają charakter względnie trwałe. Powstaje w związku z tym problem: czy i w jakim stopniu powinny one wpływać na przyszłą politykę zróżnicowania płac?

Wydaje się, iż pomimo szerokiej samodzielności najniższych szczebli gospodarowania w obecnym systemie funkcjonowania gospodarki problem kształtowania właściwych relacji płac powinien być centralnie sterowany. Zakładowe systemy wynagradzania są szansą dla ukształtowania właściwych relacji płac w ramach zakładów pracy¹⁹, ale nie rozwiążą szeregu problemów, związanych z właściwym wykorzystaniem czynnika pracy żywej na lokalnym rynku pracy i na szczeblu gospodarki narodowej jako całości. Centralna polityka płac musi być w przyszłości oparta na bardziej zbiektywizowanych niż dotąd podstawach, a podstawy te w zakresie różnicowania płac może stworzyć jedynie aktualny system wartościowania pracy, obejmujący swym zasięgiem możliwie najszerszą zbiorowość stanowisk pracy w skali gospodarki narodowej.

¹⁷ S. Borkowska: *Sterowanie relacjami płac*. „Życie Gospodarcze” 1985, nr 3, s. 7.

¹⁸ Ibid. s. 7.

¹⁹ Takiej swobody w zakresie kształtowania systemu taryfowego przedsiębiorstwa produkcyjne w Polsce nie miały od 1950 roku. Nie mają jej też w innych krajach RWPG. Patrz: S. Borkowska: *Płacę, ale czy wymagam*. „Polityka” 1985, nr 2, s. 4.

W. Krencik twierdzi, iż różnice działowe w poziomie płac wskazują na potrzebę ustalania minimalnych i maksymalnych płac dla każdego działu oddzielnie. Operowanie bowiem wielkościami średnimi dla całej gospodarki dla określenia rozpiętości płac bez uwzględnienia ich działowego zróżnicowania mogłoby prowadzić do ogromnych perturbacji²⁰. Jest to teza dyskusyjna w tym sensie, że trudno jest ustalić na ile te różnice działowe są obiektywnie uzasadnione. Dopiero aktualna wycena trudności poszczególnych prac mogłaby dostarczyć odpowiedzi w tym zakresie i mogłaby stanowić podstawę dla radykalnych rozwiązań. Do momentu jej przeprowadzenia można poprzestać na tych zmianach, jakie zostaną dokonane w przedsiębiorstwach, wprowadzających zakładowe systemy wynagradzania. Rozwiązania te jednak w kwestii kształtowania właściwych relacji płac powinny być traktowane — przynajmniej w ich dotychczasowym kształcie — jako tymczasowe.

Problematyka rozpiętości płac jest niezwykle rozległa i nie można jej omówić w tak krótkim opracowaniu. Stąd wiele zagadnień pominięto, a niektóre mogły być tylko zasygnalizowane.

Р Е З Ю М Е

Формирование правильных соотношений размера заработной платы приобретает в настоящее время особенное значение в связи с поисками оптимальных решений, которые могли бы быть внедрены в хозяйственную практику в ближайшие годы.

Целью исследования было определение различий в уровне заработной платы в отдельных отраслях народного хозяйства в годы 1960—1983, указание их главных причин и попытка формулировки предварительных итогов для перспективной политики дифференцирования размера заработной платы.

В исследуемый период заработная плата выросла в девять раз. Различные темпы роста в отдельных отраслях народного хозяйства приводили к изменению позиции этих отраслей по уровню заработков. В последние годы в этой иерархии высшие места занимают отрасли, принадлежащие к сфере материального производства (за исключением торговли). Такая обстановка наблюдается — с некоторыми сдвигами — также и в предыдущие годы. Изменениям позиции различных отраслей по оплате труда способствовали принципы и механизмы формирования заработной платы, в настоящее время признанные устаревшими и требующими целостной переработки, а также система преимуществ (льгот) в оплате труда. Формирование соотношений уровня заработной платы в будущем требует центрального управления, опирающегося, однако, на более объективные основания, чем до сих пор. Такие основания может дать только актуальная система оценки труда, охватывающая по возможности большое количество трудовых мест в масштабе народного хозяйства в целом.

²⁰ K r e n c i k : *Zróznicowanie i rozpiętości płac*, op. cit., s. 8.

SUMMARY

The task of the formation of appropriate relation between wages acquires a special importance at present in connection with searching for optimal solutions which could be applied in economic practice in the closest future.

The aim of the paper was to define differences in the level of wages in particular sectors of national economy in the years 1960—1983, pointing out at their main causes and undertaking an attempt to formulate introductory conclusions for perspective policy of wage differentiation.

During the investigated period, there was a nine-fold rise of wages. A varied tempo of increase in particular sectors of economy gave rise to changes in their position as regards wages. In recent years, all sectors of the sphere of material production (except commerce) have been dominating in the hierarchy of wages. This domination — in spite of certain shifts — has also occurred in earlier periods. The changes in the wage position of particular sectors were favoured by principles and mechanisms of wage formation, now old-dated and requiring general reconstruction, as well as by the system of wage preferences. Formation of wage relations in future requires a central control based on more objectivized bases than now. These bases may be created only by an up-to-date system of work evaluation comprising a possibly wide set of posts on the scale of national economy.